Kaleidoscope Művelődés-, Tudomány- és Orvostörténeti Folyóirat
Journal of History of Culture, Science and Medicine
2023. Vol. 13. No. 26.
ISSN 2062-2597
DOI: 10.17107/KH.2023.26.46

Pest könyves kultúrtörténeti kronológiája, 1748–1798. Áttekintés mindazon eseményekről, amelyek hatással lehettek Pest nyomdászatára és szakkönyv-kiadására[1]

Chronology of cultural history of Pest in books, 1748–1798. An overview of all events that may have had an impact on Pest's printing and book publishing business

Gazda István CSc igazgató
Magyar Tudománytörténeti Intézet
mati@tudomanytortenet.hu

Initially submitted January 15, 2023; accepted for publication Apryl 11, 2023

Absrtact
The first bookseller-publisher company was established in Pest 1748. The book publishing and printing industry were primarily influenced by the growing number of educational and cultural institutions. The book publishing activity was greatly influenced by censorship mandates. We summarize these in a chronological order concerning especially the publication of medical textbooks.

Kulcsszavak:
egyetemtörténet: orvosi és reáltudományi tanszékek története, középfokú iskolák története, várostörténet, szakkönyvkiadás története

Keywords: University history, history of departments of medicine and natural science faculties, history of secondary schools, urban history of Budapest, history of publishing textbooks

Pesten 1748-tól működött az első könyvkereskedő-könyvkiadó. A szakkönyvek kiadását és a nyomdák számát elsősorban az oktatási és kulturális intézmények számának bővülése befolyásolta. A könyvkiadást nagyban érintették a cenzúrarendeletek. Ezt foglaljuk össze egy kronológiában, figyelemmel az orvosi munkák kiadására.

1748: Pest első könyvkereskedője, az értékes külföldi természettudományos műveket is forgalmazó Gerhard Mauss közreadja első kiadványát, amelyet – nem lévén még Pestnek nyomdája – Bécsben nyomat. (Az első pesti nyomda 1756-ban nyílt meg.)

1748: érvényben van 1745 óta a Magyar Királyság területére vonatkozó, s az egyházi művekre érvényes „pozsonyi cenzúra”; ettől kezdve a pozsonyi székhelyű Helytartótanács végezte az ide tartozó művek esetében az előzetes cenzúrát és látta el a revizori feladatokat is. (A könyvvizsgálatban jelentős szerepet játszottak a revizorok. Revizornak csak olyan megbízható személyeket nevezett ki a klérus, akik feltétlen engedelmességgel viseltettek a katolikus egyház

[1] A korszak könyvkereskedőiről lásd korábbi publikációnkat: Kaleidoscope 2018. Vol. 9. No. 17. https://doi.org/10.17107/KH.2018.17.423-439

2023. Vol. 13. No. 26.
ISSN 2062-2597
DOI: 10.17107/KH.2023.26.46

iránt, és a cenzúrát kizárólag a katolicizmus hatalmi eszközének tekintették. A klérus által megfogalmazott revizori utasításokat 1747-ben hirdették ki a Helytartótanácsban.)

1748: A Bücherpolizei hatáskörébe tartozott a könyvkereskedések és nyomdák ellenőrzése.

1748: működik Pesten az első piarista oktatási intézmény (a Városháztéren 1717-ben épült meg a zárdájuk, benne az iskola). 1743-ban Cörver Elek piarista kezdeményezésére bölcsészeti tanfolyamot nyitottak, amely 1752-ben nyilvános jellegű lett. ez a bölcsészeti iskola úttörőnek bizonyult a modern irányú természettudományos szemlélet meghonosításával. Megvásárolták a Városház téri Glöckelsberg-palotát, és a mögötte lévő nagy telket, és itt épült fel új iskolájuk 1758 és 1762 között. Ez jelenleg is a piaristák tulajdonában van (az Erzsébet híd pesti hídfőjénél).

1748: a többnyire ponyván árusító könyvkereskedők számára nagyon fontosak voltak a Pestre engedélyezett vásárnapok (a pesti vásárok időpontjának meghatározásánál a szabadalomban közölt négy dátum úgy volt értelmezendő, hogy a vásárok egyenként 6-6 napig tartottak, és annak a hétnek a hétfőjén kezdődtek, amelyik hét tartalmazta a megjelölt dátumot, a vásárhatárnapot.). Minden naptári évben az első a József-naphoz kötődő vásár (március 19.) volt, tavaszi vásárnak is mondták. A következő a Medárd-napi (június 8.), amelyet nyár eleji vásárnak is mondtak, ez mindig nagy forgalmú volt, s különösen sok külföldi jelent meg rajta. A János-naphoz kötődő vásár augusztus 29-én volt, sokan nyárutói vásárnak is hívták. A Lipót-naphoz kapcsolódó vásár (november 15.) volt az igazi őszi vásár. Sok feljegyzés szól róla, a hagyomány azt tartja, hogy Pesten november 15-e körül mindig jó idő volt. A 18. század folyamán a pesti vásárok (tehát évente 24 nap) oly nagyra nőttek, hogy teljesen háttérbe szorultak mellettük a budaiak. A mai Erzsébet teret – a pesti vásár növekedésére jellemzően – *Újvásártér*nek hívták.

1748: a könyvkötők 1746 óta közös céhszabályzat szerint működnek, amelyet a pestiek közül Kohr József és Pécsy András írt alá. Utóbbi két könyvkötő tiltakozott az ellen is, hogy a pesti könyvkereskedői engedélyt is kapó Mauss ne kereskedhessen új kötött könyvekkel, hanem azokat náluk köttesse. A Tanács azt is elrendelte, hogy a vásárok alkalmával könyvkötők és könyvkereskedők a vásár ugyanazon részén árusíthattak.

1750: Orczy László helytartótanácsos, Abaúj vm. főispánja, a Magyar Kamara elnöke, a nemesi-nemzeti mozgalom egyik vezetője Pest városának adományozta az Üllői út külső szakaszán üvegházakkal, szökőkúttal ellátott, virágokkal teleültetett Orczy-kertet. A kertet három majorság helyén, 23 hektárnyi területen Petri Banharddal építtette 1790-ben. Ez volt az akkori Pest legszebb angolparkja.

1750: Bécs és Budapest között 1750. október 15-én indult meg a személyszállító postakocsi – a közbeszédben elterjedt nevén: delizsánsz – forgalom. 1752. szeptember 18-tól már menetrendszerűen közlekedett. Négy ló vontatta. Elődeinél már lényegesen kényelmesebb volt, C rugóval készült, amely tompította az utak rázását. A leveleket az oldalán elhelyezett táskákban szállították, a teteje védőráccsal volt körbevéve az utasok poggyászának elhelyezésére. A párnázott ülések bársonnyal voltak bevonva. Ha pénzt is szállított, fegyveres

2023. Vol. 13. No. 26.
ISSN 2062-2597
DOI: 10.17107/KH.2023.26.46

őr is utazott a kocsin. Az első három vonal a következő volt: Bécs-Pozsony, Bécs-Buda, Buda-Temesvár-Nagyszeben. Az első útvonalon naponta, a másodikon hetente, a harmadikon havonta egy járat közlekedett.

1751: az uralkodó létrehozta az egyházi és világi műveket ellenőrző udvari cenzúrabizottságot, amelyben egyre csökkenő létszámban vettek részt a jezsuiták. A bizottság 1759 és 1772 közötti elnöke, Mária Terézia bizalmasa, a tudós Gottfried van Swieten volt.

1756 novemberében: jogi szakiskola kezdte meg működését 15 hallgatóval (a mai Kossuth Lajos-utca és Semmelweis-utca sarkán álló épületben), elsősorban a városi polgárok gyermekei számára alapították, de vidéki hallgatókat is szívesen fogadtak. Ez egy négyéves tanfolyam volt, amelyet a karintiai származású Perghold Lukács vezetett, s tananyaguk középpontjában a római jog állt (1771-ig működött).

1756: Pest városának első könyvnyomtatója a nagyszombati származású Eitzenberger Ferenc. Nyomdája a Kecskeméti utca és Reáltanoda utca sarkán álló épületben kapott helyet. Betűkészletét a betűöntéssel is foglalkozó Johann Thomas Trattner bécsi nyomdájának betűöntő műhelyéből vásárolta. (1757-ben 15 esztendőre szóló kizárólagos szabadalmat kapott a magyarországi misekönyvek és breviáriumok kiadására. 1783-ban Trattner is kir. engedéllyel nyomdát alapított Pesten.)

– Az Eitzenberger-nyomda kiváltsága volt, hogy az új gregorián világkalendáriumot 10 esztendőn keresztül kizárólagos joggal adhatta ki.

– Náluk jelent meg az első pesti német nyelvű újság, amely főleg hirdetésekből és egyéb hivatalos és magánjellegű közleményekből állt, 1781 és 1786 között „*Pester Intelligenzblatt in Frag- und Anzeigen”* címmel.

– Ők nyomták a Mauss által kiadott 16. századi természetfilozófus és botanikus, Ogier Ghislain de Busbecq egyik munkáját. Ő az oszmán birodalomban ismerte meg a tulipánokat, amit pl. Hollandiában a Magyarországon is élt nemzetközi hírű botanikus, Carolus Clusius terjesztett el, aki az első hagymákat Busbecqtől kapta. Busbecq küldött belőle Prágába a híres Matthiolusnak is.

– Náluk jelent meg a jezsuita Radics Antal jól ismert kétkötetes latin nyelvű fizikája 1766-ban, amely Nagyszombatban volt tankönyv. Mivel Eitzenberger is nagyszombati származású volt, onnan lehetett kapcsolata Radics tanár úrral, s ezért készült ez a fizika Pesten.

– Ők adták ki Perghold Pál Lukácsnak, az akkori pesti jogi szakiskola tanárának több művét is, egyet Mauss megrendelésére, a többit talán az iskola vagy a szerző (vagy egy támogatójuk) megrendelésére.

1756. nov. 9.: az uralkodó királyi rendeletében meghagyta, hogy a bécsi cenzúra által jóváhagyott könyvek szabadon terjeszthetőek legyenek a Magyar Királyságban. Így a felvilágosodás eszméire egyre nyitottabb Lajtán túli cenzúra által jóváhagyott műveket magyar területen is engedélyezni kellett.

1759: a piaristák egy önálló. két évfolyamos filozófiai kurzust is bevezettek, amely felsőbb fokú oktatási intézménynek tekinthető. Kiváló tanárok hosszú sora (Valero Jakab, Cetto Benedek,

2023. Vol. 13. No. 26.
ISSN 2062-2597
DOI: 10.17107/KH.2023.26.46

Piller Celesztin, Koppi Károly, Benyák Bernát) működött itt. Schaffrath Lipót – aki csaknem ötven évig tanított ebben az iskolában – nemcsak tanári működésével és tudományos irodalmi munkásságaival érdemelte ki kortársai elismerését, hanem a piarista iskolában a saját költségén berendezett fizikai múzeummal is. Kiemelendő Cörver Elek neve is, aki Newton, Wolff és Leibniz eszméit hozta be a tananyagba, mellette a hasonlóan modern felfogású Poór Kajetán nevét kell megemlítenünk. (Benyák Bernát Pesten kiadott könyveit a Weingand és Koepf kereskedés adta közre, valamint az Eitzenberger, a Royer, a Landerer és a Trattner nyomda készítette és forgalmazta. Koppi Károly itt közreadott könyveit a Landerer, a Trattner és a Patzkó nyomda készítette és forgalmazta. Cörver Elek könyvei Budán készültek. Poór Kajetán három ismert kötetét a Royer nyomda készítette.)

1762. júl. 1.: a Wiener Stadt Banco közreműködésével kibocsátották az első papírpénzt; 5, 10, 25, 50 és 100 forintos címletekben, 12 millió forint értékben. Ezek eleinte 5%-os kamatozású bankkötvényekre is becserélhetők voltak 200 forint értékben. A hétéves háború (1756–1763) befejezése után ezeknek a bankócéduláknak egy részét visszaváltották fémpénzekre, a többit pedig megsemmisítették.

1761–70 között 405 városi polgári jogot elnyert személyt élt Pesten.

1764: megalakult a az első pesti kertész céh, a későbbi Kertész Társulat

1765: A Bücherpolizei a betiltott könyvekről jegyzéket vezettetett „Catalogus librorum prohibitorum” néven, ennek alapján végezték vizsgálataikat a revizorok.

1765: egy statisztikai adat: Pest városa 1146 házából 453 épült kőből, a többi nád- vagy szalmafedelű vályogház

1767: az első hajóhíd felállítása Pest és Buda között (1736-tól ún. repülőhíd már létezett), az új hajóhíd 1790-re épült meg.

1767: studium generale-t tartott fenn a pálos rend (1783-ig áll fenn), kétéves képzést nyújtott – elsősorban a rendtagok számára – logikából, fizikából, matematikából és történelemből.

1767. máj. 18.: Mária Terézia elrendelte az államrendre veszélyes könyvek elégetését.

1769: ettől az évtől kezdve az 1790/91-es tanévig Horváth K. János vezette a Természettan tanszéket a nagyszombati, budai, majd pesti Tudományegyetemen (emellett a Mérnöki Intézetben is tanított Természettant és Mechanikát, utóbbi területen Nemetz József folytatta e tárgy oktatását). Horváth könyveinek többségét még Nagyszombatban nyomták, Nemetz könyvei többnyire Budán készültek az Egyetemi Nyomdában, egyet viszont Trattnerék nyomtak Pesten.

1769 folyamán a pesti külvárosban 865 házat vettek nyilvántartásba.

1770: ettől az évtől kezdve 1785 januárjáig Weiss Ferenc vezette az Astronomia tanszéket a nagyszombati, budai, majd pesti Tudományegyetemen (könyveit Nagyszombatban és Budán nyomták), míg az Orvosi Karon az Anatomia Tanszéket Trnka Vencel vezette 1790-ig (pesti könyveit a Lettner és a Trattner nyomda készítette), az Élettan és Felsőbb Anatomia Tanszéket Prandt Ádám Ignác 1786-ig, az Általános Kórtan Tanszéket 1770 és 1784 között Shoretich (Schoretits) Mihály és ugyanő vezette az orvostanhallgatókat és a sebészeket tanító Belső bajok

2023. Vol. 13. No. 26.
ISSN 2062-2597
DOI: 10.17107/KH.2023.26.46

kór- és gyógytana tanszéket 1786-ig, míg a Sebészet tanszékét Plenck József Jakab vezette 1783-ig (könyveit elsősorban Bécsben nyomták), az Orvosi Karon 1809-ig a Botanika Tanszéket Winterl József Jakab vezette, s ugyancsak ő vezette a Chemia Tanszéket is (Pesten csak egy műve jelent meg, mégpedig Weingand és Köpffnél.)

1770: A hajósok céhe a török hódoltság után pest-budai céhuniót alkotott, mely ebben az évben kapott privilégiumot. A pesti hajósok 1830-ban kiváltak és új privilégiumot kaptak.

1770: megalakul a Nagyszívűséghez címzett szabadkőműves páholy; 1781-ben Orczy József báró volt a főmester, Splény János báró volt a helyettes főmester; e páholyba vették fel Martinovics Ignácot is; 1789-ben a francia forradalom kitörésekor a pesti páholy feloszlatja saját magát, mert nem ért egyet a forradalmárok törekvéseivel. II. Lipót 1793-tól foganatosítja a magyar páholyok teljes felszámolását, amit 1795-re maradéktalanul teljesítenek is.

1770-es évek: Pest lett a magyarországi selyemtermelés egyik központja.

1771–80 között 487 városi polgárjogot elnyert személy élt Pesten.

1771. júl. 1.: bankjegyeket bocsátottak ki 12 millió forint értékben. Ekkor jelentek meg az eddigi címletek mellett az első 500 és 1000 forintos bankócédulák.

1771: a magyar állami cenzúra a bécsi udvari cenzúrabizottság irányítása alá került, s a következő év elejétől kötelező volt a könyvek előzetes cenzúráztatása.

1772: kialakították Krisztinavárost.

1772: helytartótanácsi rendelet a Magyarországon állandóan működő könyvárusok érdekében: „Ordo pro bibliopolis in Hungaria stabiliter manentibus”.

1772. márc. 23.: egy uralkodói rendelet az egyházi, vallásos tartalmú kiadványok kinyomtatását a helytartótanácsi cenzor imprimatur-engedélyéhez kötötte, tehát gyakorlatilag az egyházi cenzúrát megszüntette Magyarországon.

1773-ban megválasztották az első pesti polgármestert (addig bíró intézte a város ügyeit), ő Mosel József volt.

1773: Landerer János Mihály Pesten nyomdát nyit.

1773. szept. 21.: az uralkodó – egy pápai bulla alapján – feloszlatja a jezsuita rendet. A rend vagyonából Tanulmányi Alapot létesítettek.

1774: megnyílt a mintegy 500 fő befogadására alkalmas pesti Rondella-színház, a mai Régiposta utcában (elsősorban német nyelvű előadásokat tartottak), de magyar társulatok is felléptek. (1815-ben lebontották.)

1774: az 1774/75-ös tanévtől kezdve az 1807/08-as tanévig Dugonics András volt az Elemi tiszta és alkalmazott mathesis tanszékének vezetője a nagyszombati, budai, majd pesti Tudományegyetemen, s emellett a Mérnökképző Intézetben is tanított (Pesten kiadott könyveit a Royer, a Landerer, a Trattner és a Patzkó nyomda nyomta, s nagyszámú könyve jelent meg Pozsonyban, Szegeden és másutt), ugyanettől a tanévtől kezdve a Felsőbb mennyiségtan tanszékét Mitterpacher József vezette 1788-ig, aki a Mérnökképző Intézetben is tanított (szakkönyvei Vácott, Nagyszombatban és Budán jelentek meg), a Természetrajz tanszékét a

2023. Vol. 13. No. 26.
ISSN 2062-2597
DOI: 10.17107/KH.2023.26.46

Tudományegyetemen 1784-ig Piller Mátyás irányította (könyvei Nagyszombatban és Budán jelentek meg).

1775. február közepén az emberemlékezet óta legnagyobb Duna-árvíz elpusztította Buda és Pest jelentős részét, melynek hatására utóbb – Balla Antal és Pichler Ferdinánd 1781 és 1785 között készült tervei alapján – a Lehel tértől (Váci-gát) a Soroksári út tájáig egységes védelmi vonalat építettek ki.

1776: megkezdte működését az olasz Valero család selyemmanufaktúrája.

1776: a Helytartótanács elrendelte, hogy Pesten – a közbiztonság érdekében – utcai lámpákat állítsanak fel

1776: a mai Astoriához közel kőépületet hoztak létre a lövölde számára (korábban faépületekben működött), 1789-ben helyette új lövölde épült.

1777: Ettől az évtől kezdve a Weingand–Köpff-féle könyvkereskedés a belvárosi Sötér házban működött.

1777: A Királyi Tudományegyetemen Nagyszombatról Budára költözött

– részben itt, részben Pesten Plenck József Jakab (1783-ig) a gyakorlati sebészet és szülészet tanára volt. Ebben az időszakban Plenck nagyszámú orvosi kézikönyvet adott ki, melyek közül hármat Weingandék terjesztettek Pesten. Ezek közül a legismertebb „*A borbélyságnak eleji (melyeket németül és deákul kiadott P. J. J., magyarra fordított Rácz Sámuel; Weingand és Köpff könyvárusok megrendelésére nyomtatta Landerer Katalin)*”.

– Rácz Sámuel – Plenck társaként – elsősorban az élettan adta elő,[2] más sikeres fordítását is ismerjük, ilyen pl. az *Orvosi tanítás*, melyet az osztrák A. Störck írt, s melynek Rácz megformálta magyar változata néhány évvel ezelőtt elegáns reprint kiadásban ismét megjelent Budapesten.

1777: ettől az évtől kezdve 1800-ig Rausch Ferenc vezette az Alkalmazott felsőbb mathesis tanszéket a Tudományegyetemen (emellett 1782-től Felsőbb mennyiségtant, Gyakorlati mértant és Vízépítéstant is tanított a Mérnöki Intézetben) – nagyszámú szakmunkája Budán jelent meg az Egyetemi Nyomdában, egyet azonban Pesten készített a Landerer nyomda. A Természettan és mezőgazdaságtan elemei tantárgyat 1777 és 1784 között Püspöky Ferenc tanította

1777: ettől az évtől kezdve Batthyány Tódor (Tivadar) gróf kereskedelmi hajói a Száva–Duna útvonalon keleti árukat szállítottak Pestre és Bécsbe.

1777: a pesti külváros két önálló részre különült el: a felső a Terézváros, az alsó pedig a Józsefváros nevet kapta.

1777: A magyar filozófiai szaknyelv létrejöttének fontos eseménye volt, hogy ebben az évben Benyák Bernát piarista vezetésével magyar nyelven folyt le egy nyilvános vizsga.

[2] Hőgyes Endre (szerk.): Emlékkönyv a budapesti M. Kir. Tudomány-Egyetem orvosi karának múltjáról és jelenéről. Bp., 1896. MOKT. pp. 139–142.

2023. Vol. 13. No. 26.
ISSN 2062-2597
DOI: 10.17107/KH.2023.26.46

1777: az 1699 óta működő „Pesti szabadadalmazott polgári kereskedők és kalmárok testvéregylete" kiváltsága abban állt, hogy a tagok által árult cikkekkel – az országos vásár idejét kivéve –, mások nem kereskedhettek. Mária Terézia 1777-ben új szabályzatot alakíttatott ki a testületnél, s az 1844-ig érvényben maradt, akkor ismét módosították.

1777. aug. 22.: az uralkodó kibocsátotta az oktatásügyet szabályzó I. Ratio Edicationist (ezt nagyszámú új tankönyv kiadása követte); rendelkeztek több könyvtárról is. E törvény értelmében az 1777/78-as tanévbem Pesten is megnyitottak két világi és két piarista tanítóval egy un. nemzeti iskolát, mégpedig a Halpiacot szegélyező épületben.

1779: Bessenyei György megalapította Pesten a Hazafiúi Magyar Társaságot. Ennek keretében Beleznay Miklós és felesége, Podmaniczky Anna Mária a könyvkiadás támogatására összegyűjtöttek ötezer forintot, ami akkoriban szép summának számított.

1770–80: az 1770-es években az – utólag elkészített – országos könyvkiadási statisztika szerint a latin–magyar–német munkák aránya ez volt: 50: 27: 17.

1780: minden belső díszével, freskójával együtt elkészült a Papnövelde utca és Egyetem tér sarkán álló pálos templom és kolostor (a templom építését 1698-ban kezdték el; a kolostor alapkövét 1715-ben rakták le). A könyvtárterem 1760–70 között készült el. A könyvtárat 1770 körül a pálosok töltötték fel könyveikkel, de ezek a II. József elrendelte Abolitio, azaz az orvoslással vagy oktatással nem foglalkozó szerzetesrendek feloszlatásának idején (1780-tól) az Egyetemi Könyvtár állományába kerültek át. A kolostori könyvtárakat, s így a pesti pálos könyvtárat is az Egyetemi Könyvtár állományába olvasztották be. (A könyvtár csak 1876-ban költözött a ma is fennálló épületébe.)

1780: az Egyetemi Könyvtár kötelespéldány jogot kapott (később ezt a Széchényi Ferenc alapította Nemzeti Könyvtár kapja meg).

1780: a gyarmat- és vegyiárú szakmában működő bécsi Natorp és társa cég pesti leányvállalatot hoz létre; mintegy 1200 céggel álltak kapcsolatban.

1781–90 között 692 városi polgárjogot elnyert személyt élt Pesten.

1781. máj. 13.: II. József rendeletben engedélyezte a zsidók számára az iskolaállítást.

1781. jún. 11.: II. József rendelete könnyített a cenzúrán, s azt a bécsi Könyvvizsgáló Bizottságnak rendelte alá, egyben csökkentette a tiltott könyvek számát. Sok más mellett engedélyezte azon jogi, orvosi, katonai, tudományos és a szabad művészetekkel foglalkozó művek kiadását, ill. a külföldről behozottak terjesztését, amelyek korábban csak a teljesen megbízható, nyilvántartott olvasók számára voltak elérhetőek.

1781: selyemszövetet előállító manufaktúra kezdte meg működését, alapítója: ifj. Beywinckler József, hasonlót alapított a következő évben Herzog Károly és Lehner Tóbiás.

1781–1785: egységes Duna-gát épült (a mai Lehel tértől a Soroksári útig).

1782. ápr. 8.: II. József feloszlatta az 1751-ben létrehozott udvari cenzúrabizottságot, a régi cenzorok egy részét jogkörükkel együtt az újonnan létrehozott udvari cenzúra- és tanulmányi bizottságba helyezte át. Ezzel a korábbi jezsuiták befolyása alatt álló cenzúra helyét egyfajta szabadkőműves cenzúra vette át. A magyarországi cenzúra egyelőre azonban a pozsonyi

2023. Vol. 13. No. 26.
ISSN 2062-2597
DOI: 10.17107/KH.2023.26.46

Helytartótanács egyházügyi bizottságának feladatkörébe tartozott, szemben állva a birodalom egységes központi elveivel, és szigorúbban is működött, mint a bécsi. Hogy véget vessen ennek a helyzetnek, II. József 1781. június 11-én osztrák tartományainak kiadott cenzúrarendeletét 1782. június 8-án a magyar területekre nézve is életbe léptette. A magyar cenzúra történetének az 1782-től 1840-ig tartó korszakát a „bécsi cenzúra" korának szokás nevezni.

1782: A Budán alapított mérnökképző intézet, az Institutum Geometricum tanára volt Balla Antal, akinek egyik szakkönyvét Weingand és Köpff jelentették meg *„Disquisitio hydraulicomechanica"* főcímmel. A kötet fontos szerepet játszott a kultúrmérnöki képzésnél.

1783: a Habsburg Birodalom első katonai térképezése eredményeként elkészül Pest szabad királyi város térképe.

1783: Weingand és Köpff nevéhez fűződik a Francis Bacon műveiből készült német nyelvű, mondhatni kritikai kiadásnak a forgalomba hozatala.[3] E 800 oldalas kötetet J. H. Pfingsten rendezte sajtó alá 1783-ban,[4] s bár Pesten is árusították, eddig elkerülte a hazai filozófiatörténészek figyelmét, s már Erdélyi János sem hivatkozott rá 1861-es Bacon-tanulmányában.[5]

1783 tavaszán nyomdát nyit Pesten a Pozsonyban működő Johann Thomas Trattner, azaz Trattner János Tamás.

1784: A Bécsben működő Johann Michael Landerer nyomdász Pesten fióknyomdát hoz létre.

1784: A botanikus és kémikus Winterl Jakab, a Tudományegyetem professzora olyan természettudós társaságot alakított, amely periodikát is közreadott *Monatliche Früchte einer Gelehrten Gesellschaft in Hungarn* címmel. A lap első száma meg is jelent Weingandéknál, de a kör végül is kérészéletű lett, kiadványukat és társaságalapító kezdeményezésüket viszont a Magyar Tudós Társaság előtörténete egyik fejezeteként tarthatjuk számon.

1784. jan. 12.: II. József rendelete értelmében feloszlatták a kamalduli, a kapucinus, a karmelita, a karthauzi, a klarissza, a bencés, a ciszterci, a domonkos, a ferences, a pálos, és a premontrei szerzetesrendet (1790. jan. 26.: visszavonta ezt a rendeletét).

1784. ápr. 26.: helytartótanácsi rendelet előírta, hogy a kormányhivatalok, a megyék, a bíróságok és az iskolák hivatalos nyelve a latin helyett a német; a kisdiákoknak három év alatt kellett elsajátítaniuk a német nyelv alapfokú ismeretét; a középiskolai tanároknak is folyamatosan el kellett sajátítaniuk a német nyelvet – mindez számos új mű kiadásával járt együtt.

1784 júliusában a Tudományegyetem bölcsészeket, természettudományi szakos hallgatókat és orvostanhallgatókat képző tanszékei Budáról Pestre költöznek. Itt az előadásokat nov. 5-én

[3] Granasztói Olga: Egy pesti könyvkereskedés nyugat-európai kapcsolatai a XVIII. század végén. Weingand és Köpff pesti könyvkereskedők levelei a neuchâteli levéltárban (1781–1788). = Magyar Könyvszemle 119 (2003) No. 2. pp. 166–187.

[4] Sammlung der Schriften schöner Geister aus dem funfzehnten, sechzehnten und siebzehnten Jahrhunderte erste Band, welcher enthält: Lord Franz Bacon Über die Würde und den Fortgang der Wissenschaften / verdeutscht und mit dem Leben des Verfassers und einigen historischen Anmerkungen herausgegeben von D. Johann Hermann Pfingsten. Pest, 1783. Weingand u. Köpff, 1783. 812 p., 1 t.

[5] Petrik Géza (szerk.): Magyarország bibliographiája 1712–1860. Vol. 4. Bp., 1892. Dobrowsky. p. 12.

2023. Vol. 13. No. 26.
ISSN 2062-2597
DOI: 10.17107/KH.2023.26.46

kezdik meg. Pestre költözik a Tudományegyetem egyik karaként 1782 óta működő műszaki oktatással, kultúrmérnöki képzéssel foglalkozó Institutum Geometrico-Hydrotechnikum is (1850-ig működik önálló intézményként). Az egyetemhez nagyszámú kiadvány kapcsolódik, egy részüket Budán az Egyetemi Nyomdában nyomják, nem Pesten.

1784: továbbra is a bölcsészkarhoz tartozott az 1777-ben felállított Oeconomica ruralis tanszék, amely 1785-ig állt fenn Mitterpacher Lajos vezetésével (könyvei Budán, Bécsben és Vácott jelentek meg). Ezt követően az ehhez kapcsolódó ismereteket a természetrajz és a technológia tananyagába illesztették be, s ezeket a tárgyakat 1814-ig továbbra is ő oktatta. A technológia a Mérnöki Intézet tantárgya is volt.

1784: az Orvosi Karon az Általános Kórtan tanszéket 1792-ig Prandt Ádám Ignác vezette, a Sebészet tanszéket 1801-ig Stáhly György (könyveinek többségét Pesten készítette a Trattner nyomda), míg az Elméleti Orvostan tanszéket 1786-ig Rácz Sámuel (sok szakkönyvet írt, közülük egyet a Weingand és Köpff cég adott ki, de nyomtatott tőle többet is Trattner, Lettner és Patzkó), míg a Természetrajz Tanszéket 1788-ig Piller Mátyás vezette (könyveinek többségét Nagyszombatban adták ki, egy azonban Pesten jelent meg Weingand és Köpff jóvoltából). Később az Orvosi Kar keretében hozták létre a M. Kir. Tudomány-egyetem Ispotályát a Hatvani utcában, amely egy 55 ágyas kórház volt.

1784. nov. 1-jei keltezéssel kerültek forgalomba – az uralkodó rendelete alapján – az új osztrák bankjegyek, s kötelezővé tették ezeknek a bankjegyeknek az elfogadását Magyarországon is. A bankjegyeket már ezüstpénzre is át lehetett váltani minden kijelölt közpénztárban és a Wiener Stadt Banco hivatalaiban.

1784: Kölber Kázmér megnyitotta bognárműhelyét, fiai, Fülöp és János a gyári üzletet „Kölber Testvérek” cég alatt folytatták. Ez lett a legelismertebb hazai kocsigyártó vállalkozás.

1784: selyemszövetet előállító manufaktúrát hozott létre Leiner Antal.

1784: Az első sikeres hidrogénléggömböt hazánkban Domin Ferenc József exjezsuita győri akadémiai tanár, későbbi pesti professzor bocsájtotta föl, a másodikat pedig 1784. júl. 27-én Szablik István, a pesti piarista gimnázium filozófiai kurzusának fizikatanára, akinek Rapff József és Moger Károly piarista kispapok voltak a segítői.

1784: Balla Antal elkészíti a pesti Duna-szakasz hajózási térképét, a következő évben pedig elkészül kéziratos térképe Pest bel- és külvárosáról, valamint a város határáról.

1784–86: Winterl Jakab tanár saját költségén tartott fenn botanikus kertet Pesten, a Józsefvárosban. Mivel II. József feloszlatta a szerzetesrendeket, a ferencesek kolostorkertjét (a mai Kossuth L. u. és Reáltanoda u. közötti terület) az egyetemnek adta át botanikus kert létesítésére, s ide került Winterl kertje is.

1785: Az Eitzenberger Ferenc alapította nyomdát 1785-től néhány éven át Lettner Gottfried József vezette (1788-tól Patzkó nyomda). Lettner jelentette meg a Rácz Sámuel által lefordított Haeckel-féle *„A’ salétrom-főzésnek leg-könnyöb’ és leg-bizonyosob’ módgya”* c. szakkönyv 3. kiadását 1786-ban. Közreadta Zavira Konstantin János biológusnak négy nyelven elkészített botanikai szótárát is 1787-ben. A négy nyelv a következő: ógörög, újgörög, latin, magyar. A

2023. Vol. 13. No. 26.
ISSN 2062-2597
DOI: 10.17107/KH.2023.26.46

latin kiadás címlapján ez áll: *„Nomenclatura botanica quadrilinguis”*. Összeállítása értékes botanikai-nyelvészeti munka. Zavira Rácz Sámuel orvosprofesszor egyik munkáját lefordította újgörögre, s az is Lettnernél jelent meg 1787-ben, közel két és félszáz oldalon.

1785: ettől az évtől kezdve 1806 augusztusáig Taucher Ferenc vezette az Astronomia tanszéket a pesti Tudományegyetemen.

1785: a korábbi Invalidus Házban létrejött a Pesti cs. és kir. Helyőrségi Kórház. A kórházi ágyak száma 1800-ban 240, 1821-ben 278 volt. A napóleoni háborúk idején – 1809 júliusa és 1810 februárja között – 983 sérültet ápoltak itt.

1785. márc. 18.: II. József közigazgatási reformja, a megyei önkormányzatok helyett Magyarországon 10 közigazgatási kerületet hoz létre, élére királyi biztosokat állít: (Nyitra, Besztercebánya, Kassa, Munkács, Nagyvárad, Temesvár, Pest, Győr, Pécs, Zágráb)

1786: Az Orvosi Kar előző pesti elhelyezéséből átköltözött az Újvilág u. és Hatvani u. sarkán álló épületbe, ettől az évtől kezdve 1806-ig az Élettan és Felsőbb Anatomia Tanszéket Rácz Sámuel vezette, az orvostanhallgatókat és a sebészeket tanító Belső bajok kór- és gyógytana tanszéket Trnka Vencel vezette 1791-ig, az Elméleti Orvostan tanszéket pedig 1792-ig Stipsics Ferdinánd

1786: II. József országos főorvosi (protomedikusi) hivatalt létesített.

1786: papnevelde kezdte meg működését (a zágrábi és az egri szeminárium költözött ide négy évre).

1786: Pest első tudományos periodikájának tekinthető a Trattner nyomdánál megjelent, Kovachich Márton György által 1786/87-től szerkesztett „Merkur von Ungarn”, amelyben fizikai témájú és könyvészeti cikkek is helyet kaptak. E periodika 6. számában jelent meg pl. Schaffrath Lipót írása „Beschrelbung elnes naturalien-physikalish-mechanischen Kunstkabinets” címmel, továbbá egy összeállítás az új tankönyvekről „Verzeichniss der Schulbücher” főcímmel.[6]

1786-ban és 1787-ben épült az Újépület (a mai Szabadság téren)

1787: Pest lakosainak száma: 24.297 fő.

1787: Az állatorvosokat 1787-től a pesti egyetem keretében megszervezett Institutum Veterinariumban oktatták, Tolnay Sándor vezetésével, s hamarosan magyar nyelvre fordították és kiadták a szakma német nyelvű bécsi tankönyveit (a Pesten megjelenteket a Landerer nyomda nyomtatta). Az intézetet 1789-ben Pesten a józsefvárosi Skopetz-majorban helyezték el. Tolnai 1818-ig vezette az Állatorvostan Tanszéket.

1787: A könyvkereskedők és a könyvkötők – felismerve a megnövekedett olvasási igényt és ebből hasznot remélve – olvasókabineteket kezdenek alapítani (itt magukat a könyveket meg is lehetett vásárolni). E gondolat jegyében nyílt meg az első pesti, a Gleixner János-féle olvasókabinet, de tiltott könyvei miatt 1791-ben eljárást indítottak ellene.

1787: II. *József* 1787-ben a Váci utcai volt domonkos kolostorba telepítette az Angolkisasszonyok intézetét, akik 1790-ben gyakorlati irányú munkaiskolát is alapítottak

[6] Vö.: https://books.google.hu

2023. Vol. 13. No. 26.
ISSN 2062-2597
DOI: 10.17107/KH.2023.26.46

1787: Pestre II. József rendelete nyomán nyertek bebocsátást az első zsidók, de iskola szervezése még sokáig nem volt napirenden. 1787 augusztusában azt rendelte el a helytartóság, hogy a pesti zsidó gyerekek járjanak keresztény iskolákba. (Magyarországon az első korszerű zsidó iskolát Nagymartonban, Sopron megyében állították fel 1782-ben.)
1787: Moll Jeromos Pesten kereskedelmi tudakozó intézetet állított fel.
1787: Az első postahivatal Pesten.
1787: Intim József likőr-, konyak-, ecet- és parfümgyára jött létre
1787: állatviadalokat bemutató, ún. hecc-színház nyílt.
1787: a korábban a Grassalkovich család tulajdonában lévő kert és környéke a Beleznay család tulajdonába ment át (a mai Rákóczi út és Puskin utca sarkán helyezkedett el), a Beleznay-kert volt Pest egyik leglátogatottabb kertje.
1788-ban a Pozsonyban működő Franz August Patzko Pesten is nyomdát nyit, az Eitzenberger (később Lettner) nyomdát vásárolta meg.
1788: ettől az évtől kezdve Pasquich János volt a Felsőbb mennyiségtan professzora a pesti Tudományegyetemen, az 1796/97-es tanévig, mellette a Mérnökképző Intézetben is tanított, utána csillagászattal foglalkozott (könyveinek többségét a budai Egyetemi Nyomda adta ki, egy Pesten készült Trattneréknál), az Orvosi Karon a Természetrajz Tanszéket 1807-ig Schönbauer József vezette (az ő művei is elsősorban Budán készültek, egy viszont a Trattner nyomdában Pesten).
1788: az alsófokú evangélikus oktatás kezdete Pesten a mai Irányi u. Váci u. sarkán álló épületben.
1788: Jellinek Ferenc pesti festő állított fel magán-rajziskolát a mai Deák Ferenc téren.
1788: Pest első magyar nyelvű újságja volt a „Magyar Merkur", amely 1788. okt. 8-tól kezdve jelent meg, 1789 januárjától „Magyar Merkurius" lett az újság címe. 1789. dec. 10-ig jelent meg. A Patzkó nyomdában készült, Török István szerkesztésében. Tudományos ismeretterjesztő híreket is közölt.[7]
1789: kiadták az első magyar nyelvű élettan tankönyvet: Rácz Sámuel: *„A physiologiának rövid sommája"*. A Patzkó nyomda adta ki.
1789: A pesti polgárőrség megalakulása.
1789. júniustól: a lapok csak újságbélyeg felhasználával voltak terjeszthetők, ezek újabb adóterhet jelentettek a lapkiadás számára.
1789: hat könyvkötő működött a városban.
1789: lövölde épült a mai Királyi Pál utcához közel (ezt megelőzően több ideiglenes lövölde is volt Pesten).
1790: Lipótvárost alakították ki.
1790: az azt megelőző évtizedben, tehát 1780 és 1790 között (az utólag elkészített országos könyvkiadási statisztika szerint) a latin–magyar–német nyelven kiadott művek aránya ez volt: 37 : 34 : 23.

[7] Vö.: https://dea.lib.unideb.hu/dea/handle/2437/97463

2023. Vol. 13. No. 26.
ISSN 2062-2597
DOI: 10.17107/KH.2023.26.46

1790: ettől az évtől kezdve Szening János vezette az Orvosi Karon az Anatomia Tanszéket 1806-ig, a Gyógyszertan tanszékét pedig Prandt Ádám Ignác 1792-ig

1790-es évek első fele: Abaffy Ferenc szabadkőműves házában működött egy tudós–irodalmi–politikai kör, s közéjük tartozott Martinovics Ignác több híve is. Orczy László szabadkőműves egy másik kör vezéralakja volt, akit a a nemesi–nemzeti mozgalom egyik vezetőjének tartottak, az Orczy-kert egyik alapítója volt. A szabadkőműves Schedius Lajos lakása is a pesti és Pestre látogató írók és tudós gondolkodók találkozóhelye volt. Egy másik irodalmi szalont Beleznay Miklós alapított, halála után felesége működtette tovább. A Martinovics per után a szalonok hosszú ideig nem működhettek.

1790. jan. 26.: II. József több rendeletét is visszavonta.

1790: megépült a Pestet Budával összekötő új hajóhíd, amely 42 hajótesten nyugodott és körülbelül a mai Deák Ferenc utca, Vigadó tér magasságában került felállításra. A hajók számára a parthoz közeli részen mindkét oldalon szét lehetett nyitni egy három hídtagból álló részt.

1790: az egyetem orvosi karán 1790-ben tizenegy tanszék működött: anatómiai, élettani, általános kórtani, két belgyógyászati, sebészeti, elméleti orvostani, botanikai, kémiai, természetrajzi és állatorvostani tanszék.

1790. szept. 13.: II. Lipót cenzúrarendelete megtiltotta az uralkodói jogokat és a vallást támadó művek és cikkek megjelentetését. Lényegében megszüntette a korábbi cenzúra megengedő szellemét, s a sajtótermékek esetében ismét a tiltásra helyezte a hangsúlyt.

1791: az 1791/92-es tanévtől 1800/1801-ig a Zágrábból érkezett Domin József vezette a Természettan tanszéket a pesti Tudományegyetemen, s emellett a Mérnökképző Intézetben is tanított (több szakkönyvet is kiadott Pesten, ezeket a Trattner nyomda nyomta), míg az Orvosi Karon Schönbauer József vezette az orvostanhallgatókat és sebészeket tanító Belső bajok kór- és gyógytana tanszéket 1791–92-ben, a Különös Gyógytan tanszéket viszont 1807-ig vezette

1791: A Tudományegyetemen felállították a magyar nyelv és irodalom tanszékét (első tanára: Vályi András, akinek Pesten kiadott műveit a Landerer és a Trattner nyomda nyomta, háromkötetes nagy lexikona viszont Budán jelent meg), 1802-ben a hittan, 1806-ban a francia nyelv, 1814-ben a pedagógia, 1816-ban az olasz nyelv, 1823-ban az angol nyelv tanszéke kezdte meg működését.

1791: törvény mondja ki a protestánsok szabad iskolahasználatát.

1791: az országgyűlés döntése értelmében a Királyi Kúria székhelye Pest lesz.

1792: az Orvosi Karon az Általános Kórtan tanszéket 1819-ig Stipsics Ferdinánd vezette, emellett ő vezette a Gyógyszertan tanszéket is, az orvostanhallgatókat és sebészeket tanító Belső bajok kór- és gyógytana tanszéket 1814-ig Prandt Ádám Ignác vezette, az Elméleti orvostan tanszéket pedig 1802-ig Schraud Ferenc

1792: „a magyar nyelv tanítása Magyarország határai között az 1792. évi VII. tc. által a rendes tantárgyak közé soroztatott”. „...a magyar nyelv tanítása ez ország határai között ezentúl rendes tantárgy legyen, hogy ily módon bizonyos idő lefolyása alatt lassankint közhivatalt az ország

2023. Vol. 13. No. 26.
ISSN 2062-2597
DOI: 10.17107/KH.2023.26.46

határain belül csak olyanok nyerjenek, akik egyéb, rendesen elvégzett tanulmányaik mellett a hazai nyelv ismeretét is a tanárok bizonyítványával igazolni tudják."

1792: A könyvkötő Institoris Gábor kölcsönkönyvtár megnyitására kapott engedélyt, ez volt Pest első, teljes egészében magyar nyelvű állományból egybegyűjtött olvasókabinetje (a Kecskeméti utcában). Nála a könyveket nem csak olvasni, hanem megvásárolni is lehetett, ez a nyomdászok számára is hasznot hozott. Az 1793-ban kiadott katalógus szerint az olvasókabinet 272 művet tartalmazott, köztük mindössze hét volt idegen nyelvű. 1799-ben bezáratták. (Evvel egy időben a szabadkőművesek nem engedélyezett olvasókabineteket tartottak fenn.)

1792: I. Ferenc trónra lépésével a cenzúra minden ellen fellépett, ami a trónt, a társadalmi és az állami rendet fenyegette. 1792 májusától elrendelte, hogy a magyar udvari királyi kancellária tudta nélkül semmit sem lehetett Bécsben kinyomatni, így a magyar alkotmányt érintő könyveket csakis a magyar kancellária cenzúrázhatta.

1792: a Ferencváros elnevezése.

1792. máj. 5-én sikerült megindítania Kelemen Lászlónak a folyamatos előadások sorát az Első Magyar Nemzeti Játékszíni Társaság keretében különböző pesti és budai kőszínházak jóvoltából.

1792. máj. 12.: rendelet, amelyben előírták, hogy a magyar alkotmányt, a közigazgatást és a királyi jogokat érintő szövegeket a magyar kancelláriához kell felterjeszteni cenzúrázásra.

1793: Pesten 126 zsidó család (515 fő) élt. Főleg a Terézvárosban és az Újvárosban (Lipótváros) telepedtek le.

1793: az Orvosi Karon az Orvosi Rendészet tanszéket 1802-ig Schraud Ferenc vezette (Pesten kiadott könyvei közül több Kiliánéknál jelent meg, de nyomtatott tőle a Landerer és a Trattner nyomda is – csupán egy érdekesség: a pestisről írt 1802-es járványtani munkája 1995-ben újra megjelent Újvidéken, szerb fordításban).

1793. ápr. 18.: I. Ferenc rendeletben megszigorította a cenzúrát. A könyvrevízió szabályait is ez az udvari dekrétum írta elő. Eszerint a külföldről beutazó személyek könyveit a vám- és harmincadhivatal átvette, és a legközelebbi revizori hivatalba szállította. Belföldi alattvalók az engedélyezett könyveket itt visszakaphatták, a tiltottakat viszont elkobozták. A külföldiek tiltott könyvei kiutazásukig letétben maradtak a vámhivatalnál. Postán érkező könyvküldeményeket először a revizori hivatalba irányították, és csak azután kézbesítették a címzettnek. Tiltott könyvek meghozatalára „megbízható tudós férfiak" engedélyt kaphattak a helytartótanácstól, ha írásban nyilatkoztak, hogy azokat másokkal nem fogják megismertetni. A könyvkereskedők félhavonta megkapták a Bécsben engedélyezett külföldi könyvek katalógusát. A tiltott könyvek katalógusait viszont nem nyomatták ki (követve a régi elvet: „titkos, ami tilos"), azokat csak a revizorok kapták meg, kéziratban. A könyvárusok csak a velük közölt katalógusokban engedélyezettként szereplő könyvekkel kereskedhettek, és könyvrendelési jegyzékeiket be kellett mutatniuk a revizornak, aki aláírásával adta meg az engedélyt a vételre és eladásra. A nyomdák kötelessége volt minden műhelyükben készült nyomtatványból négy példányt a cenzornak átadni, aki negyedévenként továbbította azokat – a tankerületi főigazgató útján – a

2023. Vol. 13. No. 26.
ISSN 2062-2597
DOI: 10.17107/KH.2023.26.46

helytartótanács cenzorához felülvizsgálatra, kettőt pedig Bécsbe. Az eredményről kiértékelő jelentés készült, mely alapján a helytartótanács megváltoztathatta a cenzori döntést, illetve elrendelhette az eljárás megismétlését. A Bécsbe felküldött könyvek a magyar kancelláriából az udvari cenzúrabizottsághoz (1801-től a Polizei- und Zensur-Hofstelléhez) vándoroltak, amely ismét átvizsgálta és minősítette őket.

1793. jún. 25.: I. Ferenc rendelete királyi jognak nyilvánította a nyomdák engedélyezését, s megtiltotta az engedély nélküliek működését.

1793. nov. 11.: I. Ferenc rendeletben megtiltja a cenzúrázatlan könyvek eladását, s tiltják az engedély nélküli utánnyomást. Tiltják a Monarchia egyes tartományaiban megjelent művek magyarországi utánnyomását is.

1793: a német egyetemeket sok évvel megelőzve felállították a pesti egyetemen az államorvostani tanszéket, s ettől kezdve törvényszéki orvostant és orvosi rendészetet is tanítottak.

1793: felépült az az egyemeletes iskolaépület amely már az evangélikus egyház saját tulajdona volt (jelenleg itt található az Evangélikus Országos Múzeum) – itt tanult Petőfi is. 1811-től az iskola felügyelője Schedius Lajos.

1794. aug. 16.: az ország különböző településein letartóztatták a Martinovics által szervezett titkos társaság tagjait. 53 vádlottat állítottak bíróság elé, 7-et kivégeztek, sokakat hosszú börtönbüntetésre ítélek (Kazinczy Ferenc 2387 napot raboskodott, Verseghy Ferenc csak 1803-ban szabadult), s mindössze 4 személyt mentettek fel.

1794: megkezdte működését Schwericz János bőrüzeme.

1794: Orczy László az 1783 óta a család tulajdonában lévő Üllői úti Orczy-kertben 300 ezer facsemetét ültetett. Ezt az angolkertet néhány évre rá megnyitották a nagyközönség előtt. Mint nyilvános park 1829-ben megszűnt, a terület egy részén elkezdték kialakítani a Ludovika épületét, amely 1836-ra épült meg.

1795: betiltották a szabadkőműves páholyok működését Magyarországon, 1867-ig nem működhettek.

1795: tizenkét pesti székhelyű könyvárus – a közülük egyetlen magyar származású Kiss István elnökletével – Európában másodikként alapított meg egy könyvkereskedői grémiumot, jelen esetben a „Pester Buchhändler Gremium”-ot, azaz a Pesti Könyvárusok Grémiumát. A társaság rendtartása szerint, aki könyvárusítással akart foglalkozni, annak igazolnia kellett, hogy derék, becsületes életmódot folytat, s erről bizonyítványt is kellett felmutatnia, két évet hivatásos könyvárusnál kellett ledolgoznia, s igen jelentős tőkével is kellett rendelkeznie, legkevesebb 4000 forinttal. A társaság egy esztendőben négy vásárt is szervezett Pest-Budán, s ezeken nagylelkűen hozzájárult ahhoz, hogy nem céhbeliek is árusíthassanak könyvet. Az 1810-es években Hoffmann Antal tanácsnok volt a könyvárusok grémiumának városi komisszáriusa A pesti könyvárusok grémiumának utolsó elöljárója Lampel Róbert volt, az ő 1874-ben bekövetkezett halálával gyakorlatilag az első magyar könyves egyesülés működése is megszűnt.

2023. Vol. 13. No. 26.
ISSN 2062-2597
DOI: 10.17107/KH.2023.26.46

1795: ettől az évtől kezdve Pesten adják ki az 1783-ban Molnár János által megindított „Magyar Könyv-Ház" című magyar nyelvű folyóiratot, amelynek első 4 kötetét Pozsonyban nyomták, s az 5–22. kötet jelent meg Pesten a Trattner nyomda jóvoltából. Ezt tekinthetjük a Pesten kiadott első tudományos folyóiratnak.[8]

1795: megkezdte működését Wagner Ignác selyemszövő üzeme, bársonyt állítottak elő (1828-ig működött).

1795. febr. 22.: a Martinovics-féle összeesküvés megtorlása következményeként, s a sajtó szigorítása és részletes irányvonalának meghatározása eredményeként, megszületett Ausztriában az általános könyvvizsgálati rendelet, a General Zensurverordnung, amelyet Magyarországra is szerettek volna kiterjeszteni, de erre akkor nem került sor.

1795. jún. 19.: visszaállították a disszertációkat (és disputációkat) a doktoravatásoknál, s ezek önálló kiadványokként jelentek meg.

1795. máj. 2., máj. 4.: a Királyi tábla és a Hétszemélyes tábla Landerer Mihály nyomdász felségsértési és hűtlenségi perében (lemásolta a Martinovics-mozgalom célkitűzéseit tartalmazó két kátét, valamint a társaság szabályait), ítéletet hozott; Landerer kilenc évig raboskodott. A jakobinus mozgalom egésze hosszú éveken át hatott a pesti könyvkiadásra, könyvnyomtatásra és könyvkereskedelemre, valamint az ehhez kapcsolódó egyházi és világi cenzúrára és könyvrevízióra is.

1796: megkezdte a termelést Jordán István bőrüzeme.

1796. jan. 7.: a Pest városi Tanács először hoz magyar nyelvű rendeletet.

1796. máj. 6.: dekrétum betiltotta a szabadkőműves könyveket, miután a páholyokat és minden titkos társaságot már az előző évben általános jelleggel megtiltottak.

1796. aug. 1-i keltezéssel II. Ferenc újabb bankjegyeket helyezett forgalomba 44 millió forint értékben.

1796: ebben az évben a pesti belváros utcáin már 600 olajlámpa világít.

1797: megtagadták a bankócédulák ezüst fémpénzre való beváltását. Ezért ekkor a bankócédulák elfogadása mindenki számára kötelezővé vált. Ekkorra a forgalomból teljesen eltűnt ezüstpénzeket, 1800. jan. 1-jei keltezéssel kiadott új papírpénzek váltották fel. Ezeknek pótlására 1 és 2 forintos bankócédulákat is kiadtak. Mivel a papírpénzeket devalválták (leértékelték), így ekkorra 1 ezüst forint 2 bankócédula forintot ért.

1797. okt. hó 22-én volt az első pesti ejtőernyős-ugrás (a Városligetben), a francia André Jacques Garnerin jóvoltából.

1797-ben Pesten 1345 kézműves mester működött.

1798: a Schedius Lajos szerkesztésében meginduló „Allgemeines Verzeichnis der inländischen Bücher", az egyik legkorábbi kurrens szakbibliográfiánk

[8] Vö.: http://real-j.mtak.hu/view/journal/Magyar_K=F6nyv-H=E1z.html

2023. Vol. 13. No. 26.
ISSN 2062-2597
DOI: 10.17107/KH.2023.26.46

1798: a magyarországi tanulmányi és sajtóügyekre is kiterjed a Kancellária körében megszervezett tanulmányi és cenzúra-igazgatóság, a megyék és városok saját hatáskörükben csak táblázatokat és űrlapokat nyomattathatnak.

1798. márc. 6.: egy rendelet szigorú büntetéssel fenyegeti azokat, akik kéziratokat csempésznek külföldre, és ott hamis belföldi impresszummal és helymegjelöléssel adják ki a könyvet. A kancellária ugyanaz év okt. 26-án figyelmezteti a megyéket, hogy az előzetes cenzúra a megyei kiadványokra is vonatkozik: e nélkül csupán adótáblázatokat, útlevélformulákat és hasonló nyomtatványokat adhatnak ki – a megyék viszont fenntartották maguknak a jogot, hogy a megyegyűlés határozatából kiadandó iratokat maguk cenzúrázzák.

1798 májusától Bruna Ferenc vezette a Felsőbb mennyiségtan tanszékét a Tudományegyetemen, 1817 novemberéig (emellett előadott a Mérnöki Intézetben is) – szakkönyvét Budán adta ki

1798 májusában ünnepélyesen megnyitották a „Pesti Polgári köz Ispotály”-t (1857-től elnevezése: Pesti Szent Rókus Polgári Közkórház), ez volt Pest első nagyobb kórháza.

1798 májusában Hild János építőmester megbízást kapott Pest városrendezési terveinek elkészítésére.

1798. jún. 26.: I. Ferenc betiltja a magyarországi olvasókabineteket. Az ország 11 városában (köztük Pesten) összesen 16 olvasókabinetet tiltanak be. A reakció ezzel még nem tetőzte be munkáját. Egy esztendővel ezután, 1799-ben kerül sor az ország minden működő kölcsönkönyvtárának megszüntetésére is.

Felhasznált :

A korszak könyvkereskedőiről lásd korábbi publikációnkat: Kaleidoscope 2018. Vol. 9. No. 17.
Hőgyes Endre (szerk.): Emlékkönyv a budapesti M. Kir. Tudomány-Egyetem orvosi karának múltjáról és jelenéről. Bp., 1896. MOKT. pp. 139–142.

GRANASZTÓI Olga: Egy pesti könyvkereskedés nyugat-európai kapcsolatai a XVIII. század végén. Weingand és Köpff pesti könyvkereskedők levelei a neuchâteli levéltárban (1781–1788). = Magyar Könyvszemle 119 (2003) No. 2. pp. 166–187.

Sammlung der Schriften schöner Geister aus dem funfzehnten, sechzehnten und siebzehnten Jahrhunderte erste Band, welcher enthält: Lord Franz Bacon Über die Würde und den Fortgang der Wissenschaften / verdeutscht und mit dem Leben des Verfassers und einigen historischen Anmerkungen herausgegeben von D. Johann Hermann Pfingsten. Pest, 1783. Weingand u. Köpff, 1783. 812 p., 1 t.

PETRIK Géza (szerk.): Magyarország bibliographiája 1712–1860. Vol. 4. Bp., 1892. Dobrowsky. p. 12.